

Ugovor cara Heraklija s Hrvatima oko g. 627. i 638.

*O značenju izraza »Kéleusis« i »Iussio« kod Porfirogenita i Tome Arhidakona.**

Car-historik Konstantin VII. Porfirogenit († 959) tvrdi, da su Hrvati zaposjeli bivšu rimsku Dalmaciju »po zapovijedi« (kéleusei) cara Heraklija. Toma, arhidakon splitski (1268), pripovijeda, da su »carigradski imperatori« posebno »svetim reskriptom« odobrili naseljenje bivših salonitanskih građana u Dioklecijanovoj palači u Splitu i dodaje, da je tada bila dana susjednim Hrvatima »zapovijed« (iussio), neka ne smetaju SPLICANA. Svi su prevodioci tih mjesta grčku riječ »kéleusis« i latinsku »iussio« uzimali u njihovom običnom značenju, koje je istovjetno s hrvatskom riječi »zapovijed«. Stoga je smisao tih mjesta čudnovato zvučilo i te su dvije vijesti bile smatrane tendencioznim izmišljotinama, kojima su »bizantinac« Porfirogenit i »latinaš« Toma htjeli istaknuti pokornu ovisnost Hrvata od rimsko-bizantinskog Carstva. Istom najnovija istraživanja bizantologa otkrivaju pravi simbolički smisao riječi »Kéleusis« i »Iussio« i pokazuju, da su one osim svog prvotnog značenja »zapovijed« u državnoj carskoj kancelariji označivale jednu vrstu isprava i dopisa. Taj njihov tehnički i juridički smisao točno izriče naš naziv »Povelja«. U dopisivanju i diplomatskom saobraćaju s vanjskim silama carska je »Kéleusis«, »Iussio«, stvarno mogla imati značaj pravoga pismenog ugovora. Ispostavi li se, da ti izrazi i u navedenim mjestima kod Porfirogenita i Tome Arhidakona imaju tehničko i juridičko značenje, vrijednost će jednog i drugog podatka neobično porasti. To će biti dokaz, da Porfirogenitov i Tomini izvještaj ne potječu iz obične narodne predaje niti iz tendenciozne fantazije njihovih autora, kako se dosad mislilo, nego da za osnovu imaju pisane dokumente državno-pravnog karaktera. Drugim riječima, pred nama će iskrsnuti najdublji temelji

* Prijašnja Uprava Matice Hrvatske već je oglasila, da će se štampati moja knjiga o Hrvatima VII. vijeka. No nažalost rukopis još nije dovršen, a radi predavanja II. semestra moram taj posao prekinuti na 2—3 mjeseca. Međutim objavljujem još ovaj članak kao jednu od predradnja za buduću knjigu.

starodrevnog hrvatskog državnog prava. Ujedno ćemo lakše pro-
niknuti u diplomatsku pozadinu akcije oko pokrštenja Hrvata i
onog vanrednog poslanstva, što ga je prije 1.300. godina papa
Dalmatinac Ivan IV. poslao k Hrvatima. Najnovija istraživanja
bizantologa o rimsko-bizantinskoj carskoj ideji pomoći će nam da
shvatimo simboličko i kancelarijsko značenje izraza »Kéleusis« i
»Iussio« i onda otkrijemo pravi smisao tih riječi kod Porfirogenita
i Tome Arhidakona.

I. RIMSKO-BIZANTINSKA CARSKA IDEJA

Kad čitamo i prosuđujemo Porfirogenitove vijesti i podatke
o Hrvatima, ne smijemo zaboraviti, da je on bio Bizantinac i car
Bizantinaca. On dakako piše duhom i jezikom svoga vremena, bio
je prožet bizantinskim shvaćanjem carskoga dostojanstva, a na dr-
žave i narode izvan Carstva gledao je očima rimsko-bizantinskog
ili »romejskog« Cara. Hoćemo li dakle da ispravno shvatimo sve
njegove riječi i tvrdnje, treba nam poznati način mišljenja i iz-
ražavanja njegova doba i njegova vjersko-kulturnog ambijenta. Na
to se dosad nije dosta pazilo. Sad to biva sve lakše, jer suvremena
bizantologija sve više napreduje i sve uspješnije spoznaje osebu-
nosti sredovječnoga Bizanta. Zadnjih godina naročito se pisalo o
rimsko-bizantinskoj carskoj ideji i o utjecaju, što ga je vršila na
javni i privatni život samog Cara i njegovih podanika. Osobitu
pažnju pobudiše spisi Münchenskog bizantologa Fr. Dölgera, ru-
skih učenjaka G. Ostrogorskog i A. Grabara, te knjiga Dölgerovog
učenika O. Treitingera o istočno-rimskoj carskoj i državnoj ideji
u bizantinskom dvorskom ceremonijalu.¹ Treitinger je, čini se, na-
kanio taj predmet svestrano osvijetliti. Svi se ovi pisci slažu u
tomu, da su Bizantinci jednostavno od Rimljana preuzeli ideju
o Caru kao najuzvišenijem, najsvetijem i najmoćnijem biću na
zemlji, očistivši je od idolopoklonskih elemenata i prilagodivši je
duhu kršćanskog vjerovanja. U Rimskom je carstvu, napose u
istočnim provincijama, već od vremena Augustovih Car bio sma-
tran zemaljskim božanstvom i podanici su ga častili kao boža.
Konstantin Veliki, prvi kršćanski car, nije se više dao obožavati,
ali je ipak od prijašnjeg carskog kulta zadržao sve, što se ikako
dalo spojiti s kršćanstvom. On je ne samo utemeljitelj Carigrada,
»Novog Rima« na Bosporu i prvi u nizu rimsko-bizantinskih Ca-

¹ Franz Dölger, Die Kaiserurkunde der Byzantiner als Ausdruck ihrer politischen Anschauungen (Vortrag, gehalten auf dem VIII. Internationalen Historikerkongress in Zürich, September 1938). Historische Zeitschrift 159 (1939), 229—250. — G. A. Ostrogorsky, Die Byzantinische Staatenhierarchie. Seminarium Kondakovianum, VIII (1936), 41—61. — A. Grabar, L'empereur dans l'art byzantin. Recherches sur l'art officiel de l'Empire d'Orient (Publications de la Faculté des Lettres de l'Université de Strasbourg, 75). Paris 1936. — O. Treitinger, Die oströmische Kaiser- und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im höfischen Zeremoniell. Jena 1938. — Isti, Vom oströmischen Staats- und Reichsgedanken. Leipziger Vierteljahrsschrift für Süd- osteuropa, IV (1940), 1—26.

reva nego ujedno i tvorac nove kršćanske carske ideologije i državne mistike. Dölger to ovako objašnjava: »Politički mentalitet Bizantinaca imade svoje vlastito obilježje, koje u svojoj osebnosti većim dijelom još nije dovoljno proučeno od zapadnih istraživača. Taj se mentalitet u sasvim bitnim crtama oštro i jasno razlikuje od političkih pojmova sredovječne zapadne Evrope. Činjenica neprekinutog postojanja rimskoga svjetskoga Carstva njegova je politička osnovica, a duhovna mu je podloga vjera u Kristovo otkupljenje i u njegov dolazak na svršetku vremena. On ne počiva na filozofemima i teoremima nego prije svega na vjeri, koja u veličajnoj viziji jednim pogledom i s jednog gledišta obuhvata u isti mah onostranost s ovostranošću, religiozno sa svjetovnim. Prema tome vjerovanju Božja je Providnost ustanovila, da car August cijeli ovaj svijet — orbis — sjedini u jednoj ogromnoj državi, u Carstvu rimskom. I tako je čuvanje mira i kulture, najvećih zemaljskih dobara, bilo stavljeno u ruke jednoga jedinoga čovjeka. To pak zbilo se zato, da se svijet o pravom miru i o pravoj kulturi, koju je baš tada Krist bio donio čovječanstvu, uzmogne to brže raširiti po cijeloj zemaljskoj kugli. Tvorcem kršćanskog svjetskog Carstva, koje je imalo rod ljudski za uvijek sjediniti u jednoj vjeri i u jednoj državi sve do povratka Kristova, postao je Konstantin Veliki, zakoniti nasljednik cara Augusta i poput njeega car Rimljana, a istodobno i onaj Bogom pomilovani Vladar, koji je prvi napustio pogansku zabludu te osnovne ideje kršćanstva ugradio u rimsku državnu i carsku misao. Na taj je način svijet dobio svoj konačni i od Boga zamišljeni poredak. Njeega pak sačinjava starodrevno Rimsko carstvo sa svojim prokušanim organizacijskim oblicima, sa zajedničkom kulturom, proizašlom iz kršćanske vjere i ćudoređa, s velikom duševnom ostavštinom grčkom i s pravom rimskim, a njemu je na čelu nad svim ljudskim uzvišeni Basileus, namjesnik Kristov, koji u sebi ujedinjuje svu puninu zemaljske vlasti, ali stoga snosi i ogromnu odgovornost za očuvanje mira i pravde, za održanje i širenje Carstva, za suzbijanje barbara i za čuvanje jedinstva vjere. Ta čast može dakako biti povjerena samo najboljemu, pa se i Providnost sama brine za njegov izbor, služeći se za trajno nadomještanje smrtnih vladara ustavnim faktorima rimskog carskog izbora: senatom, pukom i vojskom, radi čega izabrani može svaki put biti smatran neposrednim predstavnikom Božjim. »Kao osebinu bizantinske carske ideologije treba istaknuti još i to, kaže dalje Dölger, da prema svemu, što je rečeno, po shvaćanju Bizantinaca na svijetu može postojati samo jedan Car, — fikcija, koja bijaše u Carigradu unatoč svim realno-političkim činjenicama podržavana sve do XIII. vijeka, a u oslabljenoj formi pače i do propasti Carstva«. Tako Dölger.²

² Dölger, 1. c., 230—232.

Iz takovog shvaćanja Carstva i Cara slijedilo je među ostalim i to, da Bizantinci nijednoga drugoga zemaljskoga vladara nisu smatrali jednakim i ravnopravnim svome romejskome Caru, sve pak države izvan Carstva, u koliko ih nije bilo moguće osvojiti i s Carstvom sjediniti, imale su biti dovedene do stvarne ili barem simboličke ovisnosti od Cara. To se postizavalo različitim diplomatskim sredstvima i lukavštinama, n. pr. podjeljivanjem visokih dvorskih časti i naslova stranim vladarima, darivanjem svečanih odijela s carskom slikom i t. d. Treitinger je brižno sakupio iz dvorskih i crkvenih obrednika i iz djela bizantinskih pisaca brojne podatke o spretnim postupcima, kojima su Bizantinci isticali superiornost svog Cara i Carstva te podržavali fikciju o Carevu vladanju nad cijelom obitavanom zemljom (Oikumene). Nas ovdje najviše zanima, kako se ta svrha postizavala carskim dopisivanjem sa stranim vladarima i sklapanjem ugovora.

CARSKA PISMA I UGOVORI

Po bizantinskom je shvaćanju Car morao i u dopisivanju kao i u svemu svome ostalome postupanju i vladanju očitovati svoju superiornost. Svoje ime stavljao je pred ime adresata, a potpisivao se grimiznom tintom; njome se obični smrtnici bez posebnog dopuštenja uopće nisu smjeli služiti. Jedna vrst carskih isprava jednostavno se zvala »Zapovijed«, grčki »Kéleusis«, a latinski »Iussio«. Takova su pisma dobivali u samom Carstvu najviši crkveni i civilni dostojanstvenici, n. pr. papa i istočni patrijarh, egzarh Italije, strateg i drugi glavari velikih državnih provincija. Izvan Carstva dobivali su »Zapovijedi«, Keleúseis, oni strani vladari i vođe vojničkih naroda, koji su ili primali novčane darove za obranu Carstva ili su posjedovali koji visoki dvorski naslov ili su s privolom Cara zaposjeli koju bivšu rimsko-bizantinsku pokrajinu. I njih su Carevi diplomatskom simbolikom smatrali svojim namještenicima, koji u ime njihovo upravljaju svojom zemljom. Svi su ti morali smatrali počašću, što su smjeli dobivati »Zapovijedi« od najvišeg na zemlji Božjeg odabranika i opunomoćenika. Car Porfirogenit napisao je u svojoj knjizi o obredima carskog dvora cijelo poglavlje o dopisivanju Careva i u njem za bilježio, kakovu adresu, kakav oblik i koju vrst pisama treba u dvorskoj kancelariji odabrati, kad se piše visokim ličnostima u Carstvu ili izvan njega. U popisu stranih vladara, koji su primali carske dopise, spomenuti su i slavenski. Na prvom je mjestu hrvatski »arhont«. Porfirogenit kaže: »*Napisi pisama za inozemstvo. . . Arhontu Hrvatske, arhontu Srbije, arhontu Zahumlja i Konavlja, arhontu Trebinjaca, arhontu Dukljana, arhontu Moravske* ovako se piše: *Zapovijed (Kéleusis) Kristoljubivih Gospodara tomu (ime vladara!), arhontu te zemlje (ime). Za sve ove bula je od dva*

solda«.³ »Bula od dva solda« zvala se okrugla kutijica, napunjena voskom, u koji je bila utisnuta slika Careva, a vrijednost zlata u kutijici iznosila je dva solda. Tako tumači taj izraz Reiske, izdavač Porfirogenitova spisa »De caeremoniis«.⁴ Isto takovu »Kéleusis« s bulom od dva solda dobivao je n. pr. i rimski papa, pa još i onda, kad je već bio neovisni svjetovni vladar. Prema tome ne smije se reći onako općenito, kako čini Krause, a s njime i Rački, da izraz »Kéleusis« označuje »ovisnost od Carstva«⁵ (dependentiam ab imperio). Ta ovisnost mogla je biti, a često je i bila, samo teoretska, idejna, simbolička. Onaj, koji je takovu »Zapovijed« primio, tim je samim priznao, da je Car viši od njega, a on da je po vladarskom stepenu ili činu niži, premda je uza sve to mogao biti posve neovisan od Cara, a možda i moćniji od njega.

Po primjeru Bizantinaca počeli su i stari Hrvati vladarske isprave nazivati »poveljama«. »Povelja« je točan prijevod grčke riječi »Kéleusis« i latinske »Iussio«, u koliko su jedna i druga bile tehnički izrazi za carske isprave. Imenica »povelja« dolazi od glagola »po-veljeti«, »poveliti«, koji znači zapovjediti ili naložiti nešto, a upotrebljavao se sve do XVIII. stoljeća. Govoreći o riječi »povelja« »Akad. Rječnik« bilježi: »Potvrda se nalazi od XII. vijeka, ali narodna riječ nije ovo nikad bila«.⁶ Posve pravo, jer je, kako smo vidjeli, »povelja« jednostavni prijevod iz grčkoga i latinskoga. Među primjerima, što ih »Akad. Rječ.« navodi, najstariji je uzet iz listine Kulina bana, izdane u Dubrovniku g. 1189. U njoj se kaže: »Ja Radoje dijak banj. (t. j. banski), pisah siju knjigu *poveljov* banjov«. Jedna poslovice veli: »Najtvrdja je *povelja* doista imit pineza«. Stariji pisci nazivali su poveljama i pismene akte starodrevnih vladara, o kojima se govori u sv. Pismu. Dubrovčanin Rosa (Rusić Stijepo, † 1770) piše n. pr.: »*Poveljenje* Oktavijana, rimskoga samodršca bi proglašeno... da vas svijet podložan rimskomu vlasništvu pripiše se. Deveti mjesec... u Žudilskoj proglašena bi rečena *povelja*.« Dubrovčani su pače i u latinskim listinama XIV. v. hrvatsku riječ »povelja« ostavljali neprevedenu n. pr.: »Pro habendo ab eo privilegio et *povelia*« *Faceret*... unam *poveliam*« (Mon. ragus. 2, 348 i 352). Latini za vladanja Bizantinaca bili bi na tom mjestu upotrebili riječ »Iussio«. No u Dalmaciji se već tada bio posve izgubio trag kancelarijskomu i tehničkomu značenju riječi »Iussio«. Vidjet ćemo, da ni Toma Arhidakon nije znao pravog značenja one »Iussio«, za koju kaže, da je bila poslana vođama Hrvata, — jedan novi dokaz, da se služio predloškom iz doba bizantinskog vladanja u Splitu, kada je svatko znao, da je »Iussio« carska isprava, koja nije naviještala samo carske naloge nego je često sadržavala carske pri-

³ Const. Porphyrog., De cerimoniais Aulæ Byzantinae. Libri duo. Bonnae 1829, vol. I.: Lib. II, cap. 48; pg. 686—692.

⁴ Ibid., vol. II, pg. 805.

⁵ Rački, Documenta..., pg. 416.

⁶ Akad. Rječnik, XI; 251—2.

vilegije kao i druge objave carske volje, ne isključivši ni carskih obveza i ugovora. Za nas je važna konstatacija bizantologa, da ist.-rimski carevi nisu sklapali formalnih ugovora s drugim državama sve do XIII. st., t. j. sve dok im Latini g. 1204. ne oteše Carigrada. Ugovara se naime među jednakima, a u duhu rimsko-bizantinske državne ideologije i mistike Car nije smio nijednoga drugoga vladara priznati sebi ravnim. »Pravi ugovori, veli Treitinger, počinju se u Bizantu sklapati istom u XIII. stoljeću. Prije su oni imali, pa i onda, kad su sadržavali za Carstvo vrlo ponižujuće uvjete, svečanu i vrlo efektnu formu privilegijne isprave. A to znači, da je osnovu svakoga sklapanja inozemnih ugovora tvorila fikcija o podjeljivanju privilegija sa strane Cara. Ideja o vladanju svijetom jedva je mogla biti jasnije izražena.«⁷ Treitinger ne kaže, a ni drugi bizantolozi, da li su koji put carski ugovori bili saopćeni ugovaratelju također u formi carske »Kéleusis« - Povelje. Sigurno je, da je kod Hrvata riječ »povelja«, koja znači isto, što i bizantinska »Kéleusis«, mogla imati karakter ugovora. U Dubrovniku n. pr. Kulinov dijak Radoje banovu ispravu nazivlje poveljom, premda se radilo o pravom ugovoru između Kulina bana i dubrovačkog kneza Kršava (Gervazija). Ta »knjiga banskih povelja, što bi doslovno značilo »banskih naloga«, nije sadržavala nikakovih naloga nego prisegom potvrđene obveze bana bosanskoga, da će biti vjeran prijatelj Dubrovčana i dopustiti im mirno i nesmetano trgovanje po Bosni. O poveljenjima ili zapovijedima nema tu ni govora. Treba dakle ispitati, nije li možda i kod Bizantinaca barem u pojedinim slučajevima »Kéleusis«, Iussio, imala značaj pravog ugovora, n. pr. u diplomatskom saobraćaju i ugovaranju s onim državama, kojih glavari su i inače primali t. zv. »Keleúseis«. Promotrimo li stoga gledišta u svijetlu dosadanjih spoznaja iznose »Kéleusis«, »Iussio« u Porfirogenitovu izvještaju o vezama Hrvata s carem Heraklijem i u Tominoj vijesti o carskom uređenju spora između Splićana i Hrvata, vidjet ćemo, da se doista u jednom i drugom slučaju radi o pravim pismenim ugovorima cara Heraklija s Hrvatima.

PRVI HERAKLIJEV UGOVOR S HRVATIMA

Porfirogenit govori u tri poglavlja svoga spisa »De administrando imperio« o dolasku Hrvata na teritorij nekadanje rimske provincije Dalmacije, koja je isprva sezala od Jadrana do Dunava, a kasnije od mora do Drine. U gl. 29. pripovijeda, kako su *Slaveni* osvojili Salonu i cijelu kopnenu Dalmaciju. Već u tom poglavlju ističe vezu Hrvata s Heraklijem i eto ovako obećaje, da će o tom kasnije opširnije govoriti: »Počam od vladavine cara romejskoga *Heraklija* bila je Romejcima *podložna cijela Dalma-*

⁷ Treitinger, Vom oströmischen..., 1. c. S. 24.

cija i narod oko nje, kao *Hrvati*, Srbi, Zahumci, Trebinjani, Konavljanji i Neretvani, koje zovu i Poganima, *kako će se to reći u izvještaju o Hrvatima i Srbima*«. — U gl. 30. najprije ponovno pripovijeda o zauzeću Salone, pripisujući ga ovdje *Avarima* kao glavnim vodama, a zatim pripovijeda, kako su *Avarima* oteli Dalmaciju *Hrvati*: »Hrvati pak stanovahu u ono vrijeme (kad su *Avari* zaposjeli Dalmaciju) s onu stranu *Bagibareje* (*Babje gore* u *Karpatima*), gdje su sada *Bjelohrvati*. Jedan njihov rod, naime *petero braće Klukas, Lovelos, Kosentzês, Muhlo i Hrovatos* i dvije sestre *Tuga i Buğa*, odijelivši se od njih skupa s narodom svojim, dođoše u Dalmaciju i nađoše ondje *Avare*, koji držahu tu zemlju. I neko vrijeme ratujući jedni s drugima, nadjačaju *Hrvati* i jedne od *Avara* pokolju, a ostale prisile, da im se pokore. A ima još i sada u *Hrvatskoj* potomaka *Avara* i pozna im se, da su *Avari*. . . Od *Hrvata* pak, koji dođoše u Dalmaciju, odijeli se jedna čest i zavlada *Ilirikom* i *Panonijom*. I ovi imadahu samosvojnog arhonta, koji je slao prijateljske darove arhontu *Hrvatske*«. Ovdje je dakle *Porfirogenit* razjasnio, kako je Dalmacija iz *avarskih* ruku prešla u *hrvatske*, ali nije naveo razloga, zašto je došlo do borbe između jednih i drugih niti je protumačio, kako i kada su *Hrvati* postali podložni caru *Herakliju*. To čini istom u gl. 31., gdje pripovijeda ovo: »*Hrvati*, koji sada nastavaju krajeve Dalmacije, potječu od nekrštenih *Hrvata*, koje i *Bijelima* nazivlju. Ovi stanuju onkraj *Turske* (= *Mađarske*), a blizu *Franačke* i graniče sa *Slavenima*, nekrštenim *Srbljima*. *Riječ* pak »*Hrovati*« znači u *slavenskom* jeziku one, što posjeduju mnogu zemlju.⁸ Ti isti dakle *Hrvati* utekoše se *romejskom* caru *Herakliju*, prije no se *Srblji* utekoše istome caru *Herakliju*, u doba kada *Avari* svladaše i *odonuda* (t. j. iz Dalmacije) izagnaše *Romane*, što ih je car *Dioklecijan* bio doveo iz *Rima* i tamo nastanio. Ovi se i prozvaše *Romani* radi toga, jer su se došavši iz *Rima* ondje nastanili, naime u zemljama, koje se sad zovu *Hrvatska* i *Srbija*. A pošto su u doba *spomenutoga romejskoga* cara *Heraklija* ovi *Romani* bili protjerani od *Avara*, stajale su njihove zemlje puste. Po naredenju dakle cara *Heraklija* ovi *Hrvati*, *pograbivši* oružje i *protjeravši* odanle *Avare*, nastane se *po Zapovijedi (Kéleusei) cara Heraklija* u toj zemlji *Avara*, u kojoj sada stanuju. A imadahu tada *Hrvati* za arhonta »*Porgina*« (= *Borkina*) oca . . .«

Time je *Porfirogenit* napokon iskupio obećanje, što ga je zadao u gl. 29., da će naime, kad bude govora o *Hrvatima*, razjasniti, kako su oni već od vladanja *Heraklijeva* bili »podložni« *Romejcima*. Stoga i dodaje na koncu tog izvještaja o vezama

⁸ Grčka riječ »hora« = prostor, mjesto, kraj; »bathos« (čit. vathos) = dubina, visina, mnoštvo, obilje. Dakle: *Hor(a)-vathos* = onaj, koji ima mnogo zemlje. *Porfirogenit* je volio tumačiti tuđe riječi pomoću svoga grčkog jezika. Ova njegova etimologija pokazuje nam, da se i u njegovo doba *hrvatsko* narodno ime izgovaralo »*Horvat*«, »*H'rvat*«.

Hrvata s Heraklijem zaključne riječi: »Ova zemlja, u kojoj se nastaniše Hrvati, bijaše isprva pod vlašću romejskoga Cara. Zato se još dan današnji čuvaju u zemlji Hrvata palače i hipodromi cara Dioklecijana u gradu Solinu, blizu grada Splita«. A nešto dalje u toj istoj glavi 31. ponovno to naglašuje, veleći: »Arhont Hrvatske od početka je, t. j. od vladanja cara Heraklija, bio podložan caru Romejaca, a nikada se nije pokoravao arhontu Bugarske.«⁹

U pripovijedanju dakle Porfirogenitovu o Hrvatima postoji od gl. 29. do 31. prava gradacija. Car-historik u svakom je od ta tri poglavlja iznio nešto novo, dok na koncu nije postalo posve jasno: tko su Hrvati, otkuda, kada i na čiji poticaj su došli i kako su postali legitimni vlasnici cijele nekadanje Dalmacije, ali i ujedno njihov vladar »ropski podložan« (dulikôs hypotetagnénos) Basileusu Romejaca. Za naše su istraživanje najvažnije Porfirogenitove riječi, da su Hrvati »po naređenju cara Heraklija« navalili na Avare i da su na temelju njegove »Kéleusis« zaposjeli Dalmaciju. Što te riječi znače? Zanimljivo je, da nikomu, pa ni istomu Račkomu nije palo na pamet, da bi Porfirogenitova »Kéleusis« - Zapovijed mogla imati i drugo značenje osim običnoga, premda je baš Rački u svojoj zbirci »Documenta« objelodanio onaj odlomak Porfirogenitova traktata »De caeremoniis«, gdje se izričito kaže, da arhontu Hrvatske Car šalje »Kéleusis«. Znajući nakon dosadanjeg razlaganja kakovo je kancelarijsko i simboličko značenje carske »Kéleusis«, biva nam odmah jasno, da su se Hrvati digli na Avare na *pismeni* poticaj cara Heraklija. Isto je tako iz cijeloga Porfirogenitova konteksta jasno, da je Heraklijeva »Kéleusis« svojim sadržajem bila pravi pravcati ugovor. Njome je Car juridički odstupao Hrvatima sve one bivše carske zemlje, što ih otmu Avarima, a Hrvati su se obvezali, da će priznavati i poštivati njegov carski autoritet i da će mu biti, kako se diplomatski izražava Porfirogenit, »ropski podložni«. Da se tu nije radilo o *političkoj* ovisnosti nego o idejnoj, očito je iz cijeloga Porfirogenitova pripovijedanja. On izričito kaže, da su i oni Hrvati, koji su osvojili dio Panonije i Ilirika, imali svoje »samosvojne« arhonte, koji su samo slali darove glavnom arhontu Hrvata u Dalmaciji. A to njihovo slanje darova značilo je prema tadanjoj diplomatskoj praksi priznanje počasnog prvenstva, »primatus honoris«. Ako su pak oni bili »samosvojni«, a fortiori je to bio glavni arhont. Uostalom Porfirogenit također kaže, da je Solin sa svojim starim rimskim palačama »u zemlji Hrvata«, dakle izvan Carstva. Ostrogorsky lijepo tumači, zašto države izvan Carstva bivaju od Bizantinaca smatrane »podložnima« i onda dodaje,

⁹ Za tekstove iz Porfirogenita isporedi ili Bonnsko izdanje ili Rački, Documenta... ili hrvatski prijevod dra N. Tomašića: Vjesnik kr. hrv.-slav.-dalm. zem. arkiva, XX. (1918).

kako tu ovisnost treba razumjeti. On piše u svojoj raspravi o počasnoj ljestvici državâ u srednjem vijeku ovo : »Kao nasljednik prvoga kršćanskoga vladara bizantinski je Car jedini zakoniti car. Kako postoji samo jedna pravovjerna Crkva, tako može biti na cijelom kršćanskom svijetu samo jedno legitimno Carstvo. No samo se po sebi razumije, da sve druge kršćanske države ne smiju biti smatrane vazalnim državama. Vrhovnost, koju si je Bizant prisvajao, očevidno je bila idejne prirode. Postojao je velik broj država, o kojih potpunoj političkoj suverenosti ne može biti ni najmanje sumnje. Mnoge od njih bile su u pojedinim razdobljima daleko moćnije od bizantinskoga Carstva. Ali po bizantinskoj državnoj teoriji one nisu bile jednakopravne bizantinskomu Carstvu. U hierarhičnom sustavu država Bizant je zapremao najviši vrhunac, dok su se ostale države nalazile na nižim stepenima hierarhične ljestvice.«¹⁰ I hrvatske državnice VII—XI. vijeka bile su u očima Bizantinaca, usporedene s njihovim Carstvom, više neka imitacija države negoli prava država. Budući da su nastale na teritoriju, kojim su prije upravljali carski prefekti i pretori, bili su njihovi »arhonti« u idejnom svijetu Bizantinaca isto tako »ropski podložni« Basileusu, kao i drugi najviši carski činovnici, premda su ti arhonti kod kuće, na svom državnom zemljištu, bili potpuno suvereni. Car ih nije ni postavljao ni nadzirao. Izraz »ropski podložni« bio je isto takova diplomatska fikcija, kako je i carsko pismo bila fiktivna »Zapovijed« - Kéleusis. Apstrahiramo li dakle od Porfirogenitovih kancelarijskih i ideoloških fikcija, ostat će nam kao realna jezgra njegova pripovijedanja dragocjeni historijski podatak, da je car Heraklije pismenom državopravnim aktom odstupio Hrvatima cijelu bivšu Dalmaciju, te dio Panonije i Ilirika. Tako je postala hrvatska država na Jugu, a Heraklijeva »Kéleusis«, ili, Povelja, tvori prvi, najstariji i najfundamentalniji akat hrvatskoga državnoga prava. Taj velevažni carski dokumenat bio je poznat još tri stoljeća kasnije, u doba cara Porfirogenita, i njegova suvremenika kralja Tomislava. Porfirogenit je mogao za nj doznati ili iz registra carske kancelarije ili od svojih dalmatinskih izvjestitelja, od kojih je dobio i druge podatke o Hrvatima, — što bi značilo, da se je original još čuvao u hrvatskom državnom arhivu. Stoji to, da se Porfirogenitov izvještaj o vezama Hrvata s carem Heraklijem ne osniva ni na hrvatskoj pučkoj predaji niti na carevu domišljanju nego je potekao iz prvorazrednog vrela, naime iz same pismene Heraklijeve »Povelje«. Pojednosti pak, što ih je Porfirogenit zabilježio o Avarima i Hrvatima, prenesene u doba cara Heraklija i osvijetljene zgodama i nezgodama njegova vladanja, pokazat će nam, kada i radi čega je došlo do tih carigradsko-hrvatskih veza, do romejsko-hrvatskog protuavarskog saveza.

¹⁰ Ostrogorsky, 1. c. 43.

Kako smo vidjeli, iz Porfirogenitova pripovijedanja posve jasno slijedi, da je između cara Heraklija i Bijelih Hrvata bio na podlozi carske »Kéleusís« sklopljen protuavarski savez, koji je imao za cilj potiskivanje Avara s obala Jadranskoga mora, Dalmacije, Panonije i Ilirika natrag za Dunav. Bijeli Hrvati su tada doista stanovali onkraj Madarske za Babjom gorom, t. j. za karpatskim Beskidima, kako ispravno tvrdi Porfirogenit. To je već nepobitno dokazano.¹¹ No još nisu posve raščišćena pitanja, kako je Heraklije došao u vezu s tim dalekim Hrvatima, kada je s njima pregovarao i kojim su putem oni prodrli čak do Dalmacije i Ilirika. Najnovija znanstvena istraživanja već su donijela i dalje donose dosta novog materijala za rješenje tih problema.¹² Samo treba taj materijal iznaći i metodički ga upotrijebiti. Pokušajmo zasada odrediti vrijeme, kada je Heraklije bio prisiljen ugovarati s Hrvatima ili da se s Porfirogenitom diplomatski izrazimo, kada se Hrvati utekoše Herakliju s molbom, da im dobrostivo »zapo- vijedi« očistiti Dalmaciju od Avara.

Može se sa sigurnošću utvrditi, da Heraklije prije g. 626. nije izazivao Hrvata na Avare. Do te je godine njegov glavni neprijatelj bio perzijski šah Kozroe II. Parvêz (590—628), koji je već od g. 602 osvajao jednu bizantinsku provinciju za drugom i nikako nije htio pristati na mir. Perzija je bila vjekovni i nepomirljivi takmac i neprijatelj helensko-rimskog kulturnog svijeta, a Kozroe bio si je preduzeo, da Romejce posve istisne iz Azije. Heraklije se dugo spremao na zadnji obračun s njime, te stoga s evropske strane nije htio izazivati Avara. Oni su doduše između g. 604—615. bili osvojili veći dio Balkanskog poluotoka i napučili ga Slavenima, ali Heraklije je znao, da su kratkotrajne takve barbarske velevlasti, osnovane na sili i podržavane nadom na pljačku. Avare je on isprva nastojao zadovoljiti ogromnim novčanim »darovima« t. j. pravim godišnjim dankom, ali kad ga je g. 619. kagan Bajan htio na prevaru uhvatiti živa, počeo je upotrebljavati staro i prokušano diplomatsko sredstvo i pomagati njihove protivnike. Još je iste godine 619. bio u Carigradu svečano primljen s brojnim velikašima vjerni saveznik Carstva, kan Bugara Unnoguandura Kuvrat (584—642).¹³ On je kao dijete bio kršten i odgojen na carskom dvoru, a kad su se njegovi Unnogunduri oko g. 580. oslobodili prevlasti srednjoazijskih Turaka,

¹¹ L. Hauptmann, Dolazak Hrvata. Zbornik kralja Tomislava, Zagreb 1925, 86—127. — Dr. Mladen Lorković, Narod i zemlja Hrvata. Zagreb 1939; 4 i dalje.

¹² M. Barada, Seoba Hrvata i Srba. Zagreb 1934. — S. Sakač: Krapina, Kijev, Ararat. Život (1940), 139 i dalje.

¹³ V. N. Zlatarski, Istorija na p'rvoto b'Igarskoto carstvo, č. I.: Epoha na Hunnob'Igarskoto nadmoštie (679—852). Sofia 1918; str. 93—95.

preuzeo je on vladu, te počeo oslobađati od avarskih garnizona srodne zapadne bugarske orde (Kotrigure) i osnovao na obalama Azovskog i Crnoga mora veliku bugarsku državu, t. zv. »staru veliku Bugarsku«. Njega je Heraklije za posjeta u Carigradu imenovao patricijem, a velikaše i njihove žene dao je krstiti i onda ih bogato nadarene poslao kući. Avari su razumjeli taj gest i g. 620 ponovno sklopili mir s Carstvom. Na proljeće g. 622. odlučio Heraklije započeti svoju dugu i brižno pripremljenu ofenzivu protiv Kozroa. Prije odlaska na bojno polje posebnim je carskim pismom zamolio kagana, neka čuva mir i neka bude više branitelj nego li susjed Carstva. Te prve godine velikog ofenzivnog rata na Perziju polučio je Heraklije i prve velike uspjehe. Ali mu je na bojište došao glas, da Avari i Slaveni počinju govoriti o napadaju na Carigrad. Stoga se pod zimu vratio u Carigrad. Tada utvrdi mir s Avarima, povećavši godišnji tribut na 200.000 zlatnika i predavši kaganu za taoce jednoga svoga sina, jednoga nećaka i k tome još sina vojničkoga zapovjednika carigradskog Bona ili Bonosa. Na proljeće g. 623. vratio se Heraklije vojsci i uspješno nastavi rat protiv Kozroa.¹⁴

Značajno je, da je baš te godine 623. franački trgovac Samo, na poziv slavenskih plemena, što su živjela uz franačku granicu, započeo akciju velikog stila proti Avarima. Nije li možda i to bilo plod zimskog boravka Heraklijeva u Carigradu? Franci su bili u prijateljskim vezama s Romejcima i n. pr. za novac ravenkog egzarha nekoliko puta su s leđa napali Langobarde u Italiji. Nije li možda i kod poduzeća Samova igrao ulogu bizantinski novac? Franak Samo bio je trgovac robljem, harambaša jedne od onih hajkačkih četa, što su na svoju ruku, ali s tihim pristankom svojih vladara hvatale slavenske podanike Avara i prodavale ih u Marsilju, odakle su na bizantinskim lađama bili odvažani u Afriku i Aziju.¹⁵ Čim su Slaveni upoznali odlične ratničke sposobnosti Sama, zamole ga, neka im pomogne stresti avarski jaram, pa će mjesto okrutnog Bajana radije njega priznati svojim vladarom. On pristane i stade s uspjehom goniti Avare sve dalje prema istoku i pomalo dopre do Češke, Norika, (Koruške) i Panonije. Do sukoba između njega i franačkog kralja Dagoberta došlo je istom kasnije, kad Samo nije više dao drugim franačkim četovođama lovit roblje u svom novom kraljevstvu. To je dakako bilo na štetu kraljevskim dohocima. I iz činjenice, što je Dagobert nakon poraza kod Wogastisburga u zapadnoj Češkoj, gdje je Samo potukao njegovu vojsku i nakon Heraklijevih pobjeda nad Kozroem ne samo sklopio mir sa Samom ne-

¹⁴ Za podatke o Heraklijevom ratovanju s Perzjcima upotrebljavam: A. Pernice, *L'imperatore Eraclio*, Firenze 1905.

¹⁵ Cfr. H. Pirenne, *Les villes du Moyen âge*, Bruxelles 1927; 22. — C. Verlinden, *Le Franc Samo*, *Revue belge de philologie et d'histoire*, XII. (1933), 1090.

go ga *obnavljao i s Heraklijem*, smjelo bi se također zaključivati, da je Samo već od početka napadao Avare na tajni poticaj Bizanta. Bilo kako mu drago stoji to, da je od g. 619. Kuvrat vršio na avarski kaganat pritisak s istoka, a od g. 623. Samo sa zapada. Da Avari budu svih strana okruženi neprijateljima, trebalo je još samo staviti u gibanje sa sjevera Bijele Hrvate, s juga ravenski egzarhat, koji je još posjedovao dio Istre, jadranske otoke, gradove Zadar i Trogir, te pobuniti protiv Avarima njihove slavenske podanike u Iliriku, Dalmaciji, Panoniji i Noriku (Koruškoj). Nema sumnje, da je genijalni Heraklije za svog zimskog boravka u Carigradu progledao tu situaciju i otkrio, što je u njoj povoljno za njegove ratne planove! Za svaki slučaj poslao je u Raveni za egzarha svog ratnog druga, prijatelja i podrijetlom sunarodnjaka Armenca Izacija, najsposobnijeg od svih vice-imperatora, što su ih Carevi poslali u Italiju. On je vladao u Raveni 18 godina (624/5—643) i cijelo vrijeme, dok je Heraklije ratovao na Istoku i uređivao oslobođene provincije, vještom je diplomacijom, novcem i intrigama držao u miru Langobarde, pazio na Avare i raspirivao ustanke protiv njima.

Avarski je kagan obdržavao mir g. 624. i 625., ali g. 626. nije mogao odoljeti teškoj kušnji. Na proljeće te godine spremao se Heraklije, da ponovno sa sjevera prodre u Perziju i ugrozi sam centar Kozroevе države. Da ga smete i odvratiti, odlučio je perzijski šah Kozroe napasti Carigrad i sklopiti savez s Avarima. Vojskovođi svoje zapadne vojske Šahrvarazu naloži, neka krene prema Carigradu i ponudi ga Bajanu, ako ga pomogne osvojiti. Šahrvaraz dopre do Bospora i pošalje poslanike k Avarima pozivajući ih na Carigrad. Ponuda je bila odviše zamamna, a da ne bi djelovala na Avare i njihove slavenske i bugarsko-kotrigurske podanike. Nada na ogromni plijen uzbuđi duhove. Iste slavenske žene pohrlile s muževima na Carigrad. Na Petrovo g. 626. pojavile se avarske predstraže pred Carigradom, a mjesec dana kasnije dođe i sam Bajan. Heraklije se ipak ne preplaši niti ostavi bojišta. Uzdao se u zidine carigradske, u strategiju zapovjednika Bona i otpornost građana. Tek je poslao Bonu flotu, upute za obranu i nešto četa. Sam je na južnom Kavkazu s ostalom vojskom čekao svršetak borbe, da onda nastavi ofenzivu. Optimizam ga nije prevario. 1. VIII. naredi kagan generalni juriš samo s kopna, jer je bizantinska flota uspješno zakrčila lakoj slavenskoj flotilji ulaz u Zlatni rog. Borba je trajala cijeli dan sve dok je tama nije prekinula. Kroz tjedan dana dao je kagan nekoliko puta bijesno jurišati na grad, ali su svi napadaji bili odbijeni. Bono je vrsno upravljao obranom, a patrijarha Sergije obilazio je s jednom čudotvornom slikom Bogorodice bedeme i bodrio branitelje. Slavenska flotilja imala je prevesti nekoliko tisuća Perzijanaca na evropsku stranu i među njima vrsne perzijske časnike, koji bi vodili opsadu, ali je 3. VIII.

bila uništena. I tako je perzijska vojska, koja nije imala brodova za prelaz preko Bospora s azijske strane nemoćno motrila uzaludne avarske juriše i njihove sveder nove poraze. Oduševljenje u Carigradu raslo je, a u Bajanovu taboru počеше se buniti Slaveni, jer je okrutni kagan dao pobiti mnoštvo njihovih pomoraca, kad doplivaše na obalu nakon uništenja flotilje. 7. VIII. dade Bajan još jedamput cijeli dan jurišati na grad, ali se napokon uvjeri, da je sve uzalud. Perzijci su mnogo obećali, a ništa nisu ispunili, a Slaveni su u sve većem broju napuštali tabor. Stoga dade spaliti mrtvace i drvene bojne sprave i 8. VIII. prekine opsadu. U Carigradu zapjevaše veličanstveni »hymnos akathistos« na čast Bogorodice, a za Avare započe dekadenca, koja nakon jednoga stoljeća i pô završi njihovom potpunom propašću. Mjesto njihove zvijezde, koja je gasnula, stane se na obzorju pojavljivati zvijezda danica Hrvatskoga naroda.

Za tih događaja boravio je Heraklije uz Crno more u Lazici, na južnom Kavkazu. Odatle je pratio tok borbi, a ondje je ostao i poslije poraza Avara više od godine dana. Što je tako dugo radio? Spremao se na odlučni udarac protiv Perzije i nastojao, da prije toga iskoristi novu situaciju i učini Avare posve neškodljivima. Nakon njihovog ponovnog vjerolomstva i zasluženog poraza nije više trebao prema njima imati nikakvih obzira ni obveza. Sad je došao čas, da diplomatskom akcijom pokrene protiv njima sve njihove neprijatelje. U taj period Careve djelatnosti treba staviti njegove veze s Bijelim Hrvatima i njegovu »Kéleusis«, kojom im je »zapovjedio«, da otmu Dalmaciju Avarima.

Iz Lazike je Heraklije lako općio s drugim narodima južnog i sjevernog Kavkaza, te doista tada prisilio na pokornost i Iberce, koji su mu se do onda opirali, a moćne je Kazare istočne susjede Kuvratove predobio za savez protiv Perziji. Iz Lazike je Car imao Crnim morem dobre veze sa saveznikom Kuvratom, a posredovanjem tih crnomorskih Bugara mogao je općiti s Kijevom i Krakovom, t. j. s Poljanima, Duljebima i Bijelim Hrvatima. Iz Lazike je Crnim morem najbrže slao naredbe u Carigrad i dalje u Ravenu, te u roku od nekoliko tjedana primao izvještaje i od carigradskog komandanta Bona i od talijanskog egzarha Izacija. Bono je bez sumnje za poraženim Avarima poslao čete i raspirivao duh pobune među nezadovoljnim Slavenima. Izacije pak živio je u miru i prijateljskim odnosima s Langobardima i preko njihove zemlje imao otvoren put i k Francima i k horutanskim Hrvatima, a preko ovih i do Sama i do Bijelih Hrvata, te je kod svih novcem i savjetima stvarao neprijateljsko raspoloženje prema Avarima. Kod takvih prilika nevjerovatna je i sama pomisao, da mudri Heraklije nije tada ništa poduzeo protiv vjerolomnih Avarima. Ako nije bio nerazuman i ograničen, on je tada upravo morao goniti na ofenzivu protiv divljih Avarima i Bona s Balkana i Izacija s juga i Kuvrata s istoka i Sama sa zapada. A njima svima bilo je u interesu, da u protuavarski sa-

vez povuku i Bijele Hrvate sa sjevera. Da je to doista i učinjeno, svjedoči nam Porfirogenit, a potvrđuje činjenica, da su 4—5 godina kasnije Avari bili skučeni više manje na teritorij predratne Mađarske, Srijema i možda sjeverne ravne Srbije. Heraklijevu dakle Kéleusis, kojom je Bijelim Hrvatima »zapovjedio«, da napadnu Avare i zaposjednu u njegovo ime sve zemlje, što im ih oduzmu, treba staviti u doba njegova boravka u Lazici. A taj je trajao od kasnog proljeća g. 626. do jeseni g. 627. Prema tome započele su borbe Hrvata s Avarima, a s njima i povijest južnih Hrvata, godine Gospodnje 627.

Vratimo se sad ponovno k Herakliju u Laziku. Čim su iz Evrope došli povoljni glasovi o svestranom protuavarskom pokretu, nastavi Car u kasnoj jeseni g. 627. perzijski rat. Od Kavkaza preko Armenije prijeđe perzijsku granicu, prodre prema Asiriji, i u nedjelju 12. XII. potuče jednu perzijsku vojsku kod stare Ninive. Na Bogojavljenje g. 628. unide u Dastagerd, jednu od perzijskih prijestolnica i omiljelu rezidenciju Kozroevu. Tu nađe neprocjenjivo blago i mnoštvo kršćanskih zarobljenika, a u divnim palačama perzijskih šahova oko 300 rimsko-bizantinskih zastava i trofeja, što su ih Perzijci u stoljetnim borbama bili oteli Rimljanima i tu ih čuvali kao simbole svoje premoći nad Rimskim carstvom. Heraklije pokupi blago, grad pretvori u garište i u hrpu ruševina, te se s vojskom i s oslobođenim kršćanima stane povlačiti natrag prema sjeveru. Dalje nije prodirao, da ga ne iznenadi iza leđa Šahrvaraz, koji se još nalazio s jakim vojskom na bizantinskom zemljištu u Maloj Aziji. Osim toga već je opazio revolucionarno vrijeme u Perziji. Iz sigurnih armenskih brda kanio je promatrati, pratiti i dirigirati tok događaja u iscrpljenom i nezadovoljnom sasanidskom carstvu. 25. II. doista bukne revolucija u Ktezifontu, glavnoj sasanidskoj prijestolnici. Najstariji sin Kozroev Šeroje preuzme vladu, a četiri dana kasnije bude oholi Kozroe sramotno smaknut. Šeroje zamoli Heraklija za mir i dobije ga uz povoljne uvjete, ali umre prije negoli je mogao izvršiti obveze. Nemiri potrajaše, a g. 629. zamoli Heraklija njegov bivši opasni protivnik Šahrvaraz za sastanak i za pomoć protiv protivnika Šerojeva osamgodišnjega sina Ardašira. Heraklije mu dade pomoćne čete, s pomoću kojih Šahrvaraz pobijedi protivnike, preuzme vladu za Ardašira, i onda po bizantinskim četama vrati Herakliju sve od Perzijaca otete dragocjenosti, a s njima i najveću — sveto drvo Križa, što su ga g. 615. Perzijci bili odnijeli iz Jeruzalema. Heraklije ponese sveti Križ u Jeruzalem i u neopisivom ga slavljju na svetkovinu Uzvišenja sv. Križa, 14. IX. postavi na prijašnje mjesto u Golgotskoj bazilici. Nakon toga vrati se poslije šestgodišnjeg izbivanja u Carigrad i proslavi zasluženi trijumf.

Hrvati su međutim osvajali svoju novu domovinu i po Heraklijevoj »Zapovijedi« oteli Avarima i postepeno zaposjeli cijelu avarsko-slavensku Dalmaciju od mora do Drine i od Istre do

Kotora, zatim od Ilirika provinciju Praevalis ili barem onaj njezin dio, koji se kasnije zvao Duklja, Zeta i napokon Crna Gora. U savsko-dravskoj Panoniji potisnuše Avare prema Srijemu i Dunavu.¹⁶ I tako nastade nova Hrvatska na Jugu. U prijateljskoj vezi s Rimsko-bizantinskim carstvom postadoše Hrvati samosvojnim članom zajednice evropskih naroda i dičnim načinom započеше svoju časnu povijest. Heraklijeva »Kéleusis« iz g. 626-7. granitni je temelj 1300-godišnjega hrvatskoğa državnoga prava i prvi hrvatski ugovor internacionalnog karaktera.

DRUGI HERAKLIJEV UGOVOR S HRVATIMA (G. 638.)

Nekih desetak godina poslije prve Heraklijeve »Povelje« dobili su Hrvati od njega i drugu. To je ona »Iussio«, o kojoj govori Toma Arhidakon u svom izvještaju o prvim počecima grada Splita. Prvom su Hrvati postali legitimni gospodari svih zemalja, što su ih kao carski saveznici oteli Avarima, a ovom drugom se uređivao njihov odnosaj prema slobodnim dalmatinskim Latinima i prema kršćanskoj religiji. Državno-pravni značaj te druge »Povelje« i njezin sadržaj dade se s dostatnom znanstvenom sigurnošću izvesti iz Tomina pripovijedanja.

Toma Arhidakon u svojoj povijesti stare Salone i svoga rodnoga grada Splita (Historia Salonitana) najprije ispriopovijeda, kako je bila razorena slavna Salona, kako se dio njezina stanovništva spasio na otoke i kako su ti bjegunci ondje »dugo vremena« bijedno životarili. Zatim prikazuje, kako su se ostaci salonitanskih građana s otoka preselili u Dioklecijanovu palaču i u njoj osnovali novi grad Split, kako su došli u sukob sa susjednim Hrvatima i kako je posredovanjem »carigradskih imperatora« i na temelju njihove »Zapovijedi« došlo do mira između jednih i drugih. Nas sada najviše zanima ovo carsko posredovanje i pravi sadržaj carske »Iussio«. Čujmo Tomino pričanje i onda ga nastojmo dobro razumjeti.

»Tada počеше pomalo izilaziti (iz Dioklecijanove palače) i obrađivati obližnje zemlje. Ali čim doznaše vođe (duces) Gota (t. j. Hrvata),¹⁷ da se salonitanski građani vratiše s otoka, smjesta stadoše voditi čete proti njima pustošeći sve njihove nasade i ne puštajući ih da izađu iza zidina. Tad se građani posavjetovaše i poslaše poslanike *carigradskim imperatorima* moleći ponizno, da im bude dozvoljeno stanovati u Splitu i po drevnom

¹⁶ O opsegu tih pokrajina u VII. vijeku: cfr. Dr. Stj. Srkulj, Hrvatska povijest u 19 karata. Zagreb 1937.

¹⁷ Izrazi »Goti«, »Slaveni«, »Goti i Slaveni« kod Tome ovdje znače isto, što »Hrvati«. — Cfr. n. pr.: »... Populi, qui nunc dicuntur *Chroate*.«; »... *Gothi* a pluribus dicebantur et nihilominus *Sclavi*«; »... partes Dalmatie et *Chrouatie*«; »per Dalmatie et *Sclauonie* regiones«; duces *Sclauonie*«; »duces *Gothorum* et *Chroatorum*«, etc. — Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana. Ed. Rački. Zagreb 1894; pg. 23—35.

pravu posjedovati zemljišta svoga bivšega grada Salone. To se i zbude. Legati postigoše sve, što su htjeli i vratise se k svojim sugrađanima noseći sa sobom *sveti reskript gospode vladara*.

Zapovijed (Iussio) bi također poslana vođama Gota i Slavena (t. j. Hrvata), kojom im se strogo naredivalo, da salonitanskim građanima, što borave u Splitu, ne prave nikakovih neprilika. Primivši dakle Povelju vladara, ne usudiše se više oružjem napadati Splitsane. I kad tako *nastupi mir*, počеше pomalo Splitsani općiti sa Slavenima (t. j. Hrvatima), obavljati trgovačke poslove, *ženiti se i sklupati s njima prijateljstva i rodbinske veze*.«

To je Tomino pripovijedanje vrlo zanimljivo i vrlo važno za starohrvatsku političku, kulturnu i crkvenu povijest. Prije nego li ga analiziramo, treba istaknuti, da se cijeli taj događaj odnosi na zadnje godine vladanja cara Heraklija i da su »imperatores constantinopolitani«, o kojima je govor, car Heraklije i njegovi sinovi suvladari: Heraklije novi Konstantin i Heraklonas. Šišićev nazor, da je Split legalno osnovan u Dioklecijanovoj palači između g. 638—641., dade se utvrditi solidnim razlozima i sve poteškoće, koje mogu biti iznešene proti njegovu dokazivanju, dade se riješiti.¹⁸ Nadalje, nakon svega, što je do sada rečeno u ovoj raspravi, jasno je, da je »Iussio«, o kojoj govori Toma, bila carsko pismo vođama Hrvata, t. j. prava Povelja, a ne zapovijed u običnom značenju te riječi. Ako pak pozornije pretresemo Tomino pripovijedanje i sravnimo »Zapovijed«, o kojoj on govori, sa »Zapovijedi«, što smo je upoznali kod Porfirogenita, opazit ćemo, da se ta dva carska dokumenta međusobno potvrđuju, popunjuju i osvijetljuju. I ova druga Heraklijeva »Zapovijed« imala je značenje pravog državno-pravnog ugovora. Njome je Car povjerio hrvatskim Vođama upravu primorskih ostataka bivše velike Dalmacije, spojio latinske gradove i otoke, što ih Avari nisu bili osvojili, s njihovim sad već legitimno hrvatskim geografskim zaleđem, ali ujedno obvezao Hrvate, da se krste i pokore latinskoj crkvenoj hierarhiji, koja se tada uspostavljala za cijelo nekadanje područje propale salonitanske nadbiskupije. Toma doduše govori samo o Splitu i stvar tako prikazuje, kao da je carska presuda koristila jedino Splitsanima, a Hrvatima ništa, ali nas to ne smije smesti ni zavesti.¹⁹ Toma je krivo razumio značenje izraza »Iussio« - Zapovijed, a osim toga njega zanima prije svega njegov Split; njegove prednosti ističe gdje samo može, pa bilo to i na račun Hrvata, kojih on baš nije osobito volio. Svratimo li glavnu pažnju na jezgru Tomina pripovijedanja o odnošajima prvih splitskih građana sa susjednim Hrvatima, te na bliži i daljnji kontekst, dobit ćemo ove važne historijske podatke:

¹⁸ Cfr.: Apostol Hrvata Ivan Ravenjanin. Život (1938), 401—421.

¹⁹ Toma je stare podatke često preradivao i proširivao. Cfr. Rački, »Scriptores rerum chroaticarum« pred XII. stoljećem. Rad, LI (1880), 202—3.

1. Salonitanske građane, što su se vratili s otoka, Hrvati puštaju na miru u Dioklecijanovoj palači, ali im ne daju obrađivati okolinskih polja. To znači, da kao korektni susjedi i prijatelji Carstva nisu bili neprijateljski raspoređeni prema carskim podanicima, ali nisu bili voljni odstupati im zemlju za obrađivanje; nju su smatrali svojim vlasništvom. Za opljačkanu Dioklecijanovu palaču nisu marili baš kao ni za solinske ruševine.

2. Salonitanci-Splićani traže zaštitu kod carigradskih imperatora i mole, da smiju stanovati u Dioklecijanovoj palači i obrađivati svoja prijašnja polja. Iz te njihove molbe slijedi, da su oni i svoje naseljivanje u Dioklecijanovoj palači i pokušaj obrađivanja obližnjih zemljišta smatrali i priznali ilegalnim. Traženjem pomoći kod samoga Cara, a ne možda u Raveni kod egzarha, svjedoče i potvrđuju, da je Hrvatima kao carskim saveznicima nakon pobjede nad Avarima pripalo sve, otkuda su protjerali Avare, dakle i Dioklecijanova palača i polja oko nje. To sve već se tada nalazilo u drugoj državi, — Hrvatskoj, kamo nije dopirala egzarhova vlast, ali gdje je Careva riječ još mnogo vrijedila. Stoga mudri Splićani g. 638. pođoše k Caru, čim se povratio u prijestolnicu iz dalekih istočnih provincija, gdje je od g. 631. boravio.

3. U Carigradu dobivaju Splićani »sve, što su htjeli«, t. j. bilo im je dopušteno stanovati u Dioklecijanovoj palači, a dobili su i zemlje za obrađivanje. Iz Tominih bi riječi slijedilo, da su Salonitancima-Splićanima bila vraćena zemljišta njihovoga bivšega grada Salone. No to baš ne će biti istina. Evo što o splitskom gradskom zemljištu nakon izmirenja s Hrvatima kaže prof. Barada: »Granice tadašnjeg splitskog teritorija tačno baš ne znamo. Ipak, po ovom što je poslije bilo, zastalno splitski teritorij bio je ograničen na splitski poluotok; prema sjeveru nije prelazio donji tok riječice Jadrta, a prema istoku onaj Žrnovnice... Nekoć *ager salonitanus*, a poslije *territorium regale*, vladarsko, a po ondašnjem shvaćanju državno dobro, bilo je ondje, gdje se nalazi Kaštel Sućurac. Pozitivno znademo da je takvo dobro bilo kad je Mislav oko god. 839. gradio crkvu sv. Jurja, i kad je istu Trpimir 852. darivao splitskomu nadbiskupu. Vjerojatno je stoga da je to bio *territorium regale* i prije toga vremena. K tomu dio primorja od Trogirskih Mlinica preko današnjih Kaštela, Solina, Klisa, Mravinaca, Žrnovnice i srednjih Poljica — do Tugara svakako — već od početka sačinjavao je posebnu hrvatsku upravnu jedinicu, županiju, koju car Konstantin Porfirogenit († 959) zove »Parathalassia.« Hrvatski naziv te županije sačuvan je u trogirskim spomenicima poznijih vjekova pod imenom *Podmorie*, *Podemorie*, *Podemoria*. Županijski grad bio je Klis«. ²⁰ U ovom slučaju gdje treba opredijeliti, koje su zemlje dobili carskim reskriptom

²⁰ M. Barada, Nadvratnik VII stoljeća iz Kaštel Sućurca. Serta Hoffiliana. Zagreb 1940; 413—4.

prvi splitski građani više vrijedi autoritet prof. Barade, koji svoje stanovište dokazuje, negoli jednostavna tvrdnja Tome Arhidakona, koja je u sukobu s povijesnim faktima. Splićani dakle nisu dobili svojih nekadanjih solinskih polja nego samo ona u blizini Dioklecijanove palače. Njihove povlastice bile su uzakonjene »svetim reskriptom«. Reskript u juridičkom značenju pismeni je odgovor vladara na molbu podanika. Kod Bizantinaca se sve, što se odnosilo na osobu Carevu smatralo svetim, dakle i carske isprave. Stoga nazivanje splitskog reskripta »svetim« dokazuje, da je Toma ili njegov historijski izvor imao pred očima originalni carski dokument.

4. Dok su splitski poslanici iz Carigrada nosili sa sobom »sveti reskript« t. j. ispravu za podanike, bila je u isto vrijeme poslana hrvatskim »Vođama« carska »Iussio« - Zapovijed, t. j. jedna od isprava određenih za inozemstvo. Već ti nazivi carskih isprava dokazuju, da historijska građa, što je u vezi s njima donosi Toma arhidakon, potječe iz prve ruke, iz originalnih pisama cara Heraklija. Sam Toma nije ni naslućivao, kolika je i kako važna razlika među te dvije vrste carskih dokumenata. Njegove riječi, da se Hrvatima »strogo naređivalo«, neka ne prave nepri- lika Splićanima i da se oni »ne usudiše« više napadati Splićane, očituju, da nije razumio, što zapravo znači na tom mjestu »Iussio« - Zapovijed. Stvarno je ta carska Zapovijed imala kudikamo važnije značenje i mnogo opširniji i zamašniji sadržaj od onoga, što ga je Toma označio. To se vidi iz njezinih učinaka, kako ih je on ocrtao. Toma naime tvrdi: »I kad nastupi *mir*, počеше pomalo Splićani općiti sa Slavenima, obavljati trgovačke poslove, *ženiti se i sklapati s njima prijateljstva i rodbinske veze*«. Prva je dakle posljedica carske Zapovijedi izdane Hrvatima bila mir između njih i Splićana, a druga takovo zblizenje između jednih i drugih, kakovo može postojati samo među podanicima iste državne i vjerske vlasti. Tomine riječi možemo pravo razumjeti istom onda, ako prihvatimo misao, da su se i Splićani i Hrvati poslije carske Zapovijedi našli u istoj državi i ispovijedali istu vjeru. Kako pak cijelo Tomino pripovijedanje suponira neovisnu hrvatsku državu, slijedi, da su Splićani na temelju carske Zapovijedi došli pod vrhovnu vlast hrvatskih vladara. Isto tako slijedi, da su poslije carske Zapovijedi Hrvati počeli primati ili kršćanstvo, ako su bili pogani, kako ispravno tvrdi Porfirogenit, ili katolicizam, ako su poput Gota bili arijanski krivovjerci, kako krivo misli Toma arhidakon. S krivovjercima i poganima Splićani sigurno ne bi bili sklapali rodbinskih veza. Sve nam to pokazuje, da je carska »Iussio«, o kojoj govori Toma, imala isto tako kao i ona »Kéleusis«, čiji spomen je sačuvao Porfirogenit, pravi značaj državno-pravnog ugovora. Njome je s jedne strane car Heraklije odstupao Hrvatima novi Split, a s druge su oni potpuno prihvatili carski »sveti reskript« : priznali novome gradu u Dioklecijanovoj palači municipalnu slobodu i obdarili ga okolišnim zemljištem. Ujedno su

se obvezali, da će primiti kršćanstvo. Toliko doznajemo o sadržaju Heraklijeve »Iussio«, ako samo analiziramo Tomine riječi o njezinim posljedicama. To daljnje Tomino pripovijedanje o dolasku i djelovanju Ivana Ravenjanina znatno nam proširuje povijesni horizont i otkriva, da je zajedno sa Splitom na temelju Heraklijeve »Iussio« bilo odstupljeno Hrvatima cijelo područje, što ga je Carstvo nakon avarsko-slavenskih osvajanja još posjedovalo u Dalmaciji. Cijela latinsko-bizantinska Dalmacija, t. j. gradovi Trogir i Zadar s otočjem, te Dubrovnik i Kotor, ako su već tada nastali, sve je to g. 638. po dogovoru Heraklija s Hrvatima došlo pod neposrednu upravu hrvatsko-dalmatinskog vladara, koji je stolovao negdje na području bivšega glavnoga grada Salone. Hrvati su tada dalmatinskim Latinima zagarantirali njihove gradske autonomije, a sami su se religiozno podvrgli obnovljenoj dalmatinskoj crkvenoj hierarhiji, t. j. onomu »nadbiskupu, biskupu, svećenicima i đakonima«, što ih je po pripovijedanju Porfirogenitovu Heraklije dao dovesti iz Rima. Razumije se, da je hrvatski »arhont«, zajedno sa svojim latinskim i hrvatskim podanicima, priznao Cara višim od sebe, spremno i s dužnim poštovanjem primao njegove pismene »Zapovijedi«, slao mu darove, kad je ustrebalo i služio se u prometu carskim novcem. U tom se sastojala njegova ovisnost. A to se tada smatralo više čašću nego li teretom. Svakako je takav odnošaj koristio i Carstvu i Hrvatima. Na taj je dakle način Heraklije vrsnim diplomatskim postupcima uredio latinsko-hrvatsko pitanje, uspostavio u Dalmaciji crkvenu hierarhiju, predobio Hrvate za kršćanstvo i opet barem duhovnim i simboličkim vezama povezao s Carstvom cijelu Dalmaciju, dio Panonije i dio Ilirika, kad mu je s pomoću Hrvata uspjelo protjerati odanle divlje Avare.

* * *

O svemu je tome u glavnom već bilo govora u »Životu«, u raspravi o Apostolu Hrvata Ivanu Ravenjaninu,²¹ ali ono, što je bilo prije izneseno, sad je snažno potvrđeno ovim naknadnim osvjetljenjem pravoća značenja izraza »Iussio« kod Tome Arhiđakona i »Kéleusis« kod Porfirogenita. Sad je iznad i izvan svake sumnje, da su Hrvati već u doba cara Heraklija bili državno organizirani, da su kao njegovi saveznici zaposjeli svoju novu domovinu na Jugu i njegovom inicijativom da su počeli primati kršćanstvo iz Rima. Isto je tako sve očitiije, da je prvi apostol Hrvata doista bio Ivan Ravenjanin, prvi nadbiskup solinsko-splitski i glava one dalmatinske crkvene hierarhije, što je g. 640. bila obnovljena nastojanjem cara Heraklija. A još jednu novu i vanredno uspjelu potvrdu i dopunu svim dosadanjim znanstvenim izvodima o Hrvatima VII. vijeka donosi znamenito otkriće prof.

²¹ Cfr. Život (1938), 401—421, ili člančić: Hrvatski 1300-godišnji jubilej. Omladina, XXIV. (1940), 83—87.

